

Kristina VAITKEVIČIENĖ
Kauno miesto muziejus

Kur gimė ir augo „Šilelis“: Kauno radijo gamyklos „Banga“ istorijos fragmentai

Santrauka. *Laikas, kai langu į pasaulį žmonėms būdavo vos 16 ar 32 cm įstrižainę turintis nešiojamasis televizorius „Šilelis“, jau praeityje. Tačiau net ir dabar, praslinkus daugiau nei keturiems dešimtmečiams nuo pirmojo „Šilelio“ pagaminimo, šie televizoriai dėl savo dizaino gali atrodyti gana novatoriškai – ne tik dėl juodos, bet ir baltos, geltonos, raudonos ar žalsvos spalvų. Skambų lietuvišką pavadinimą gavęs gaminys gimė vienoje stambiausių Kauno įmonių – radijo gamykloje „Banga“. Tačiau ši gamykla žinoma ne tik dėl visų taip pamėgtų „Šilelių“.*

Straipsnyje pristatomi sovietinės okupacijos metais Kaune, Žaliakalnio rajone, įkurtos Radijo gamyklos „Banga“ istorijos fragmentai. Atliktas faktografinis tyrimas, kuriame daugiausiai dėmesio skiriama gamyklos kūrimosi istorijai, kadrans ir infrastruktūrai, personalui, gamybai ir produkcijai, taip pat siekiama atskleisti gamyklos personalo sovietinės tapatybės siluetus kolektyvinės sovietinės dvasios kontekstuose.

Vartodama sąvoką „gamykla“ straipsnio autorė vadovaujasi lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusia nuostata, jog sovietinė gamykla nebuvo vien tik ekonominis institutas. Gamyklos funkcija buvo ne tik gaminti, bet ir palaikyti sovietinę indoktrinaciją.

Reikšminiai žodžiai: *radijo gamykla, Kaunas, sovietmetis, „Banga“, televizorius „Šilelis“.*

Įvadas

Laikas, kai langu į pasaulį žmonėms būdavo vos 16 ar 32 cm įstrižainę turintis nešiojamasis televizorius „Šilelis“, jau praeityje. Tačiau net ir dabar, praslinkus daugiau nei keturiems dešimtmečiams nuo pirmojo „Šilelio“ pagaminimo, šie televizoriai dėl savo dizaino gali atrodyti gana novatoriškai – ne tik dėl juodos, bet ir baltos, geltonos, raudonos ar žalsvos spalvos. Skambų lietuvišką pavadinimą gavęs gaminys gimė vienoje stambiausių Kauno įmonių – radijo gamykloje „Banga“. Tačiau ši gamykla žinoma ne tik dėl visų taip pamėgtų „Šilelių“.

Šio straipsnio tikslas – susisteminti visas straipsnio autorei prieinamas žinias apie sovietinės okupacijos metais Kaune, Žaliakalnio rajone, įkurtą radijo gamyklą ir rekonstruojant šios gamyklos genezę istorinėje perspektyvoje nustatyti pagrindines jos raidos savybes.

Vartodama sąvoką „gamykla“ straipsnio autorė vadovaujasi lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusia nuostata, jog sovietinė gamykla nebuvo vien tik ekonominis institutas. Gamyklos funkcija buvo ne tik gaminti, bet ir palaikyti sovietinę indoktrinaciją¹.

Istoriografija ir šaltiniai. Po sovietmečiu išleistų veikalų² apie planinę ekonomiką, paremtą marksistine-leninistine ideologija, nepriklausomos Lietuvos istorikų tyrinėjimuose sovietinė ekonominė politika nėra sulaukusi daug dėmesio. Minėtini istorikų Vytauto Tininio³ ir Kastyčio Antanaičio⁴ tyrimai, taip pat kolektyvinė monografija *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, kur iš šiuolaikinių istorinių pozicijų pažvelgta į sovietinės Lietuvos raidą, aptartas ekonomikos valdymo mechanizmas bei jo pasekmės visuomenės kasdienybei⁵. Glaustą, bet išsamią Lietuvos ir kaimyninių Baltijos šalių industrializacijos analizę pateikė Romualdas Misiūnas ir Reinass Taagepera knygoje *Baltijos valstybės: priklausomybės metai*⁶.

Bene labiausiai tyrimui pasitarnavo istoriko Sauliaus Grybkausko monografija, kurioje autorius gilinasi į sovietinės Lietuvos Respublikos ekonominę struktūrą, aiškinasi, kiek savarankiški ir veiklūs galėjo būti LSSR pramonės valdytojai visasąjunginiame valdymo aparate ir kodėl veikė vienaip ar kitaip⁷. Ypač aktualus minėtos monografijos skyrius apie sovietinę gamyklą kaip antruosius *homo sovieticus* namus. Taip pat naudingas S. Grybkausko straipsnis apie KGB⁸ veiklą sovietinės Lietuvos pramonės įmonėse 1965–1985 m., kuriame autorius ne tik siekia įvertinti saugumo kaip ekonominės sistemos veikėjo vaidmenį, atskleisti tam tikrą jo vykdytos šios srities kontrolės kaitą, bet

¹ S. Grybkauskas, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius, 2011.

² K. Meškauskas, M. Meškauskienė, *Lietuvos pramonė socializmo laikotarpiu*, Vilnius, 1980; K. Meškauskas, *Lietuvos ūkis, 1940–1990*, Vilnius, 1994.

³ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994; V. Tininis, *Snieckus: 33 metai valdžioje. Antano Snieckaus biografinė apybraiža*, Vilnius, 2000.

⁴ K. Antanaitis, *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*, Kaunas, 1998.

⁵ *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, vyr. red. Arvydas Anušauskas, Vilnius, 2005.

⁶ R. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1980*, Vilnius, 1992.

⁷ S. Grybkauskas, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*, p. 9.

⁸ KGB – rus. КГБ, Комитет Государственной Безопасности, liet. Valstybės saugumo komitetas prie SSRS Ministrų Tarybos – Sovietų Sąjungos specialioji tarnyba, įkurta 1954 m. kovo 13 d. dekretu, pagal kurį perėmė atitinkamas Vidaus reikalų ministerijos tarnybas.

ir aptarti sovietinėje Lietuvoje veikusią pramonės įmonių sąsajas su Sovietų Sąjungos karine pramone⁹.

Atliekant tyrimą informacijos ieškota ir Lietuvos archyvinėse institucijose. Kauno apskrities archyve (toliau – *KAA*) saugomi du fondai. Kauno radijo gamyklos fonde Nr. R–1417 sukauptų bylų informacija, kaip ir daugumos to meto institucijų, pasižymi ideologinių formuluočių gausa, priverčiančia įdėmiau analizuoti, skaityti „tarp eilučių“. Minėtame fonde saugomi gamyklos vadovybės įsakymai, gamybos produkcijos realizavimo, finansiniai, kadru rengimo ir kvalifikacijos kėlimo, racionalizacinio darbo ir išradybos, naujos technikos diegimo į gamybą planai, taip pat – etatų sąrašai ir sąmatos, profesinės sąjungos komiteto veiklos dokumentai, SSRS elektros stočių ir elektros pramonės, SSRS radijo technikos pramonės ministerijų įsakymai ir nurodymai, susiję su gamyklos veikla, atspaudų ir šampų pavyzdžių registracijos knyga, Aleksandro Popovo vardo mokslinės techninės draugijos, Jaunųjų specialistų tarybos, Moterų tarybos ir kt. „privalomų“ aptariamam laikmečiui gamyklose veikusią tarybų bei draugijų, kaip pavyzdžiui, savanoriškos draugijos armijai, aviacijai ir laivynui remti „Dosaaf“ veiklos dokumentai. Visa tai praverčia stebint ūkiniu kadru raidos sudėties pokyčius, leidžia pamatyti gamyklą iš vidaus per techninės struktūros prizmę. To paties archyvo fonde Nr. 2173 yra saugoma su AB „Banga“ susijusi gana fragmentiška dokumentacija, apimanti bendrovės bankroto laikotarpį.

Lietuvos ypatingojo archyvo LKP (toliau – *LYA CK*) dokumentų fonde Nr. 16617 saugomi su Kauno radijo gamykla tiesiogiai susijusio Kauno radijo matavimo technikos mokslų tyrimo instituto pirminės partinės organizacijos dokumentai.

Sklandant archyvinių dokumentų puslapius labai praverčia sovietinės Lietuvos veikėjų prisiminimai, leidžiantys geriau suprasti esmines tiriamojo laikotarpio tendencijas¹⁰. Nemažai istorikų bei antropologų skeptiškai vertina šios šaltinių grupės teikiamą informaciją dėl prisiminimams būdingo siekio įprasminti istorijoje savo bei savo aplinkos indėlį kuriant sovietinės Lietuvos Respublikos gyventojų gerovę. Vis tik šis žanras turi ir savų privalumų, atskleidžiant pasakotojo tuometę elgseną bei jo santykį su jį supusia aplinka.

Medžiagos tyrinėjamai temai yra sukauptos ir Kauno miesto muziejus (toliau – *KMM*), 2014 m. vykdydamas projektą „Parodos „Šviesos link...“

⁹ S. Grybkas, KGB veikla sovietinės Lietuvos pramonės įmonėse 1965–1985 m., *Genocidas ir rezistencija*, 2009, nr. 1 (25), p. 94–111.

¹⁰ A. Brazauskas, *Ir tuomet dirbome Lietuvoje*, Vilnius, 2007; L. Šepetytė, *Neprarastoji karta: siluetai ir spalvos*, Vilnius, 2005; A. Barkauskas, *Laikmečio įkaitai*, sud. M. Barkauskas, Vilnius, 2009.

kūrimas“, finansuotą Lietuvos kultūros tarybos¹¹. Projekto vykdymo laikotarpiu buvo surinkta nemažai daiktinių eksponatų, įvairių spaudinių, dokumentų, prisiminimų. Renkant medžiagą kalbėtasi su tuometės Kauno radijo gamyklos vyriausiuoju technologu Vidimantu Žeku, vyriausiuoju inžinieriaus pavaduotoju technologijai ir paruošimui Algirdu Kepežinsku, inžinieriumi-konstruktoriumi Jonu Mykolaičiu, inžiniere-technologe Danute Bumbulienė, 9-ojo cecho viršininku Romualdu Proškiniu, buvusiu gamyklos direktoriumi Leonu Jankausku, ilgamečiu gamyklos fotografu Ričardu Šakniu, gamyklos sporto treneriu Vincu Franckaičiu, taip pat su gamyklos darbuotojais Antanu Staškevičiumi ir Kazimieru Abrasoniu¹². Apibendrinant sukauptą medžiagą pastebėtina, jog kai kurių pokalbių su pašnekovais metu buvo juntamos išankstinės respondentų nuostatos, tad atsizvelgiant į jau turėtą „sklandaus pasakojimo strategiją“ stengtasi respondentams užduoti klausimus ne tiek iš tuometei valdžiai palankių pozicijų, bet ir iš joms prieštaravusių gamyklos siekių pusės. Tokiu būdu bandyta išsiaiškinti gamyklos valdymo mechanizmą iš vidaus ir iš išorės, vidinius prieštaravimus bei gamyklos valdžios santykius su sovietinės valdžios institucijomis.

Dar vienas temos šaltinis – nuo 1967 m. iki pat gamyklos gyvavimo pabaigos leistas daugiatis savitiraštis *Banga*, tyrimui pasitarnavęs kaip žvilgsnis į gamyklą iš vidaus. Tyrimui taip pat padėjo publikuoti ilgamečio Kauno radijo matavimo technikos mokslinio tyrimo instituto direktoriaus (1960–1989 m.) Kazio Rekevičiaus ir jo kolegų prisiminimai¹³. Pavienių užuominų apie ryšius su Kauno radijo gamykla ir Kauno radijo matavimo technikos institutu galima rasti ir Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto Puslaidininkių katedros interneto svetainėje pristatomoje šios katedros istorijoje¹⁴.

¹¹ Projekto rezultatas – ilgalaikė paroda „Šviesos link...“ (veikė 2014 05 17–2015 06 05), kurios turinys apėmė tris judesio dimensijas: nuo tamsos iki šviesos, nuo šviesos link spalvos. Šioje parodoje, laikantis ciklinio ekspozicijų kūrimo principo, šviesa buvo išreikšta per tris elementus: degtukus, elektrą ir techniką, parodos lankytojui pristatant tris pasakojimus: Lietuvos degtukų bendrovės (1926–1991 m.), pirmosios Kauno elektrinės (1899–1944 m.) ir Kauno radijo gamyklos „Banga“ (1953–1995 m.) istorijas. Taip pat parodoje buvo pristatyta Kauno miesto muziejaus darbuotojų Rugilės Sakalauskienės ir dr. Kristinos Vaitkevičienės sukurta dokumentinė apybraiža „BANGA“ *prisiminus...*, 2014.

¹² Interviu garso įrašai saugomi straipsnio autorės asmeniniame archyve.

¹³ K. Rekevičius, *RMT MTT: Kauno radijo matavimo technikos mokslinis tyrimo institutas, 1958–1994*, Kaunas, 2007.

¹⁴ G. Tamulaitis, Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto Puslaidininkių fizikos katedros istorija. Prieiga per internetą: <<http://www.pfk.ff.vu.lt/apie-katedra/istorija/>> [žiūrėta 2015 09 30].

Keletas štrichų gamyklos pastato istorijoje

Šių metų lapkritį sukaks 82 metai, kai Kaune, Žaliakalnyje, Žemaičių g. 31, buvo įmūrytas ir pašventintas pamatinis Paminklinės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios akmuo. Sovietmečiu jaunimas apie raudonų plytų pastato su iškilium bokštu virš miesto tikrąją paskirtį beveik nieko nežinojo. Tik vyresniosios kartos žmonės prisimindavo bažnyčios statybą, daug kas saugojo tam įvykiui pažymėti išleistą ženklą¹⁵, tačiau apie tai užsimindavo vos puse lūpų tik tarp artimesnių žmonių, baimindamiesi „visur kyšančių saugumo ausų“.

Nors 1940 m. pavasarį buvo baigti pagrindiniai bažnyčios statybos darbai (liko tik nepadarytos perdangos, bokšto laiptai, neįrengtas bažnyčios vidus ir netinkuota išorė), tačiau tų pačių metų birželį bažnyčios pastatas buvo sovietų valdžios konfiskuotas. Dar po metų, užėjus vokiečių okupantams, pastarasis naudotas kaip popieriaus sandėlis¹⁶. Antrosios sovietinės okupacijos metais dabartinio Paminklinės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios pastato paskirtis buvo darsyk pakeista. Kurį laiką čia veikė Baldų kombinato sandėlis, o po 1952 m. vasario 8 d. Sovietų Sąjungos Komunistų partijos generalinio sekretoriaus Josifo Stalino potvarkio pastatas turėjo būti pritaikytas Kauno radijo fabriko reikmėms.

Dar 1953 m. laikinai naudojamame Baldų kombinato sandėlio pastate buvo pradėti rekonstrukcijos darbai ir rengta bazė būsimai gamyklai. Montажiniams darbams vadovavo iki tol LKP Kauno miesto vykdomojo komiteto antruoju sekretoriumi dirbęs Maliutinas¹⁷. Ant buvusio bažnyčios pastato gelžbetoninių konstrukcijų buvo paklotos perdangos, suskaidžiusios šonines navas į tris, o vidurinę navą – į penkis (neskaitant rūšio) aukštus, nugriauta terasos koplyčia, vietoje kryžiaus iškilo televizijos antena, o ant varpinės sumontuoti skydai su užrašais lietuvių ir rusų kalbomis: „Šlovė TSKP“. Išorinėse šoninių navų sienose buvo išardytas kas antras piliastras, išplatinti langai, priekyje primūrytas tambūras, o pastato rūsyje įkurdintos pagalbinės gamyklos patalpos. Pastatas pradėtas eksploatuoti 1955 m.¹⁸. Pirmuoju gamyklos direktoriumi buvo paskirtas Juozas Girnius, kurį pralinkus metams pakeitė iki tol LKP Kauno miesto vykdomojo komiteto Pramonės ir transporto skyriaus viršininko

¹⁵ Renkant aukas Kristaus Prisikėlimo bažnyčiai statyti buvo platinami 10 ir 50 ct bei 1 Lt aukų – „plytų“ ženklukai.

¹⁶ J. Kančienė, Prisikėlimo bažnyčia Žemaičių g. 31, *Kauno architektūra*, sud. A. Jankevičienė, Vilnius, 1991, p. 350–351.

¹⁷ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. vasario 16 d., nr. 7 (32), p. 2.

¹⁸ J. Kančienė, Prisikėlimo bažnyčia..., p. 350–351.

pareigas ėjęs Algirdas Didžiulis. Nuo 1957 m. liepos 16 d. gamyklos direktoriumi tapo Valentinas Minkus, šiose pareigose dirbęs iki 1980 m.¹⁹

Pasak ilgamečio radijo gamyklos inžinieriaus-konstruktoriaus J. Mykolaičio, gamyklos veiklos pradžioje (1955 m. pab. – 1956 m. pr.) dirbo tik trys cechai – instrumentinis, štampavimo ir surinkimo, keletas laboratorijų bei konstruktorių biuras²⁰. Vėliau jų skaičius išaugo iki dvidešimt šešių. Juose vykę procesai apėmė visus gamybos etapus – nuo įrankių, reikalingų gamybai, paruošimo iki galutinio rezultato – gaminio surinkimo ir suderinimo. Dabar net sunku įsivaizduoti, kaip sovietinės valdžios nutartimi didžiausia dirbančiųjų skaičiumi gamykla išsitemo nedideliame ant Žaliojo kalno krašto esančiame lopinėlyje. Detalų Kauno radijo gamyklos įsikūrimo dabartinės Paminklinės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios pastate vaizdą savitraštyje *Banga* yra nupiešęs ilgametis gamyklos direktorius Valentinas Minkus: „Pastato rūsyje buvo įsikūręs metalo pjovimo ir štampavimo cechas, stalių skyrius, sandėliai ir visą korpusą drebinusi kompresorinė. Pirmajame aukšte – remonto-mechaninis cechas su nedideliu specialių technologinių įrengimų baru, mechaninio cecho pirmosios staklės, galvaninis cechas, plastmasių baras. Antrajame aukšte buvo įrankinis cechas, energo-remontinis baras. Trečiajame aukšte karaliavo surinkimo-derinimo cechas, kur ir gimė pirmieji perjungikliai. Ketvirtajame korpuso aukšte buvo administracija, bufetas, medpunktas, penktame aukšte – visuomeninės organizacijos, bendroje salytėje prisiglaudė konstruktoriai ir technologai.“²¹

Iš pradžių vieta, kurioje buvo įsikūrusi Kauno radijo gamykla, atrodė ganėtinai patraukli dėl galimybės dirbantiesiems ją pasiekti iš bet kurio miesto taško. Kita vertus, tuomečiai Kauno miesto vadovai dar negalvojo apie atskirus pramoninius rajonus. Tačiau, kol vyko pastato projektavimas ir pirmieji statybos darbai, buvo pakeistas gamyklos profilis. 1957 m. panaikinus sąjungines ministerijas, Kauno radijo gamykla perėjo Prietaisų valdybos prie Lietuvos liaudies ūkio tarybos žinion. Sovietų valdžios sprendimu ši gamykla turėjo tapti pagrindine Sovietų Sąjungos televizijos kanalų perjungiklių gamykla.

Oficialiu Kauno radijo gamyklos gimtadieniu laikoma 1956 m. birželio 19 d. Tai diena, kuomet gamyklos planavimo skyriuje buvo užregistruota pirmoji produkcija – penkių televizijos kanalų perjungiklis²². Tuo metu gamykloje dirbo apie 400 žmonių. Augant pagaminamos produkcijos kiekiui ir didėjant

¹⁹ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos. *Banga*, 1968 m. vasario 16 d., nr. 7 (32), p. 2.

²⁰ Interviu su J. Mykolaičiu, 2015 03 31. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

²¹ V. Minkus, Laukia nauji darbai, nauji sumanymai, *Banga*, 1981 m. birželio 19 d., nr. 24–25 (694–695), p. 1.

²² R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. vasario 16 d., nr. 7 (32), p. 2; A. Šaukėnaitė, Gimusi pokario metais. Birželio 19-ąją mūsų gamyklai sukako 16 metų, *Banga*, 1972 m. birželio 23 d., nr. 26 (258), p. 1.

dirbančiųjų gamykloje kolektyvui, šalia Žemaičių g. 31 pažymėto pastato pradėti statyti nauji keturių aukštų gamybiniai ir administraciniai korpusai Savanorių (tuo metu – Raudonosios Armijos) pr. 64 ir Astronomijos g. kvartale. Gamybiniuose korpusuose buvo įrengti galvaninis, plastmasių, mechaninis, šampavimo ir keturi surinkimo cechai, taip pat įvairios pagalbinės tarnybos ir medicinos punktas²³. 1962 m. užbaigta korpuso, esančio gamyklos vidaus teritorijoje, statyba. Į jį persikėlė automatizacijos cechus, sandėliai. Šio korpuso antrame aukšte dirbančiųjų patogumui buvo atidaryta valgykla. Dar po metų pradėti eksploatuoti du dideli korpusai, esantys Žemaičių gatvėje. Buvo užbaigta projekte numatyta Kauno Radijo gamyklos statyba²⁴. Siekiant pagerinti dirbančiųjų susisiekimą su gamykla iš miesto centro buvo įrengti platūs laiptai nuo Astronomijos gatvės (Žaliakalnyje) iki Putvinskio gatvės. Tokiu būdu pagerinta bendra miesto infrastruktūra, kadangi jais naudojosi ir miestiečiai.

Minėtina dar viena detalė Kauno radijo gamyklos pastatų statybos Žaliakalnyje istorijoje. Tiek sklaidant archyvinių dokumentų puslapius, tiek vartant valstybinius ir miesto oficiozus niekur nerasime nė menkiausios užuominos apie tai, jog tuometė radijo gamykla buvo įkurta neįrengtame bažnyčios pastate. Tačiau beveik visur rasime žinutę apie tai, kokioje vietoje išdygo pilki gamyklos pastatai Savanorių (tuo metu – Raudonosios Armijos) pr. 64 ir Astronomijos g. kvartale. 1968 m. radijo gamyklos savaitraščiui pradėjus spausdinti Rimanto Kauzos rašinių ciklą „Iš gamyklos istorijos“, po pirmuoju rašiniu atsirado K. Tomo fotografija su priedu „toje vietoje, kur dabar stovi gamybiniai korpusai, anksčiau buvo mokykla-internatas ir turgavietė“²⁵. Taip tarsi bandyta nukreipti dėmesį nuo pagrindinio pirmojo pastato, kurį rekonstravus buvo įkurdinta gamykla. Kita vertus, jei vokiečių okupacijos metais dabartinės Paminklinės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios pastatas buvo naudotas kaip popieriaus sandėlis, antrosios sovietinės okupacijos metu tapęs laikinu baldų kombinato sandėliu. Veikiausiai niekam iš tuometės valdžios nebuvo svarbi pirminė jo paskirtis, o jos paviešinimas galėjo sulaukti atitinkamos sovietinės valdžios reakcijos.

Nepaisant didžiulių statybų, Žaliakalnio kvartale įsikūrusiai Kauno radijo gamyklai turimos patalpos greitai tapo per mažos. Dirbančiųjų skaičius 1963 m., palyginus su 1956 m. birželio mėn. duomenimis, išaugo daugiau kaip dvilyka kartų²⁶. Po ilgų derybų su Sovietų Sąjungos Plano komisija ir Lietuvos liaudies ūkio taryba, daugybės tarpžinybinių komisijų diskusijų buvo priimtas sprendimas išimties tvarka leisti statyti Kauno radijo gamyklos filialą pramoniniame rajone Draugystės gatvėje, netoli Dirbtinio pluošto gamyklos. 1966 m.

²³ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. balandžio 5 d., nr. 14 (39), p. 2.

²⁴ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. balandžio 12 d., nr. 15 (40), p. 2.

²⁵ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. vasario 16 d., nr. 7 (32), p. 2.

²⁶ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. balandžio 12 d., nr. 15 (40), p. 2.

liepos 29 d. buvo išpiltas pirmasis betono savivartis naujos gamyklos pamatams, taip vadinamai antrajai gamybinei aikštelei²⁷.

Nauja gamykla buvo modernus, erdvus vieno aukšto pastatas, kurio pagrindinio korpuso ilgis siekė 411 m, o plotis – 144 m. Greta įsikūrė dviejų aukštų pusantrą šimto metrų ilgio buitinis korpusas. Pastarąjį su gamybinio korpusu jungė trys praėjimai su galerijomis. Gamybinio korpuso gale stovėjo 11 aukštų administracijos pastatas, kauniečių dažnai vadinamas „pentagonu“. Naujos gamyklos patalpos triskart viršijo Žaliakalnyje įsikūrusiųjų plotą²⁸, o joje dirbusiųjų skaičius siekė 10 tūkstančių. Naujųjų gamyklos patalpų statybai užtrukus pirmieji ir, šaltinių teigimu, sunkiausi (pagal turimą techniką) gamybiniai plotai buvo pradėti eksploatuoti tik 1969 m. Juose buvo įkurdinti specialiujų technologinių įrengimų, mechaninis, štam pavimo ir „kvėpuojančių“ cechu gamyklos darbuotojų pramintas galvaninis cechai.

Kadangi pramoniniame rajone besikurianti radijo gamykla buvo didžiausia, šios gamyklos vadovams teko pasirūpinti ir viso pramoninio rajono kanalizacijos, vandentiekio ir priešgaisrinio depo statyba. Tam įrengti prireikė apie penkių milijonų rublių ir pareikalavo ne vienerių metų. Dėl šios priežasties užtruko kitų gamybinių korpusų statybos darbai ir pirmasis surinkimo cechus Draugystės gatvėje pradėtas eksploatuoti tik 1976 m.²⁹ Visų radijo gamyklos pastatų statybos darbai buvo baigti tik XX a. 9 deš. pabaigoje. Šalia gamybinių ir administracinių pastatų įsikūrė erdvios sandėliavimo patalpos, pastatyti prekybos ir buitinių paslaugų teikimo bei sporto kompleksai³⁰. Darbuotojų, o ypač besimokančiųjų, patogumui gamykloje veikė Grožinės literatūros biblioteka (vad. A. Žukova). Prie kiekvieno cecho – medicinos punktas. Gamykloje buvo ir vaistinė (vedėja A. Sventickienė), stomatologijos (gyd. D. Latkauskienė) ir net moterų konsultacinis (gyd. B. Intaitė) kabinetas³¹.

Pramoniniame rajone, Draugystės gatvėje, nutiesta troleibusų linija. Gamykla turėjo nuosavą benzino kolonėlę, kur net blokados metais nebuvo kuro stygiaus. Gamyklos plėtra prisidėjo ir prie bendros miesto infrastruktūros gerinimo: miestiečiai galėjo džiaugtis Aušros gatvėje įrengta ledo arena, Panemunėje veikė gamyklos sanatorija-profilaktoriumas (jam 1961–1989 m. vadovavo vyr. gydytojas Česlovas Norvaiša), dantų protezavimo kabinetas ir pionierių stovykla „Banga“ darbuotojų vaikams, o Šventojoje – poilsio namai³².

²⁷ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. balandžio 30 d., nr. 18 (43), p. 2.

²⁸ Įkurtuvių džiaugsmas, *Banga*, 1988 m. sausio 15 d., nr. 2 (1038), p. 1; Vėl įkurtuvės, *Banga*, 1988 m. rugsėjo 5 d., nr. 31 (1067), p. 2.

²⁹ V. Minkus, Laukia nauji darbai, nauji sumanymai, *Banga*, 1981 m. birželio 19 d., nr. 24–25 (694–695), p. 1.

³⁰ Įkurtuvių džiaugsmas, *Banga*, 1988 m. sausio 15 d., nr. 2 (1038), p. 1; Vėl įkurtuvės, *Banga*, 1988 m. rugsėjo 5 d., nr. 31 (1067), p. 2.

³¹ D. Bumbulienė. Kauno radijo gamykla mano prisiminimuose, rankraštis, 2014 m. spalio 22 d., *KMM*, P–9194, l. 3.

³² Ten pat; KRG 30 metų. Šventinės mintys, kasdieniniai darbai. Pokalbis su gamyklos direktoriumi Leonu Jankausku, *Banga*, 1986 m. birželio 20 d., nr. 23–24 (959–960), p. 1.

Besiplečianti Kauno radijo gamykla 1980 m. gavo „Bangos“ vardą. 1987 m. buvo suorganizuotas Lietuvos televizijos technikos gamybinis susivienijimas „Banga“, kurį sudarė gamyklos „Banga“ padaliniai: Kauno televizorių gamykla (Draugystės g., apie 10 000 darbuotojų), Kauno televizinės technikos gamykla (Žemaičių g., 1 000 darbuotojų), TV tyrimų ir konstravimo institutas su filialu Šiauliuose (1 600 darbuotojų) bei Šiaulių televizorių gamykla (6 000 darbuotojų)³³.

Subyrėjus Sovietų Sąjungai sumenko jos televizorių gamyklų (Rusijoje ir Baltarusijoje) apimtys, o lietuviškoji „Banga“ greitai prarado didelę dalį rinkos kanalų selektoriams. Tuo pat metu nutrūko užsakymai iš Rusijos karinės pramonės. 1993 m. rugpjūtį įmonė privatizuota; jos akcijų įsigijo koncernui „EBSW“ priklausančios investicinės akcinės bendrovės³⁴. 1995 m. balandžio 25 d. „Bangai“ buvo paskelbtas bankrotas.

Nuo „Dainos“ iki „Šilelio“

XX a. 6 deš. Žaliakalnyje iškilusi Kauno radijo gamykla savo veiklą pradėjo gamindama kitur sukonstruotus gaminius pagal jų dokumentaciją. Gamyklos darbuotojai patirties mokėsi iš sąjunginių respublikų radijo ir televizorių gamyklų. Iš pastarųjų gabenti ir montuoti pirmieji gamybai būtini techniniai įrengimai. Tokiu būdu 1956 m. birželio 19 d. pagal Maskvos radijo gamyklos, gaminusios televizorius „Tempas“, dokumentaciją ir specialistų konsultacijas Kaune gimė pirmieji televizijos penkių kanalų programų perjungikliai „TPP-5“ (pastarieji 1959 m. buvo pakeisti dvylikos kanalų perjungikliais)³⁵. 1957 m. gamykla pradėjo serijinę klavišinių perjungiklių, skirtų radijo imtuvams ir televizoriams, gamybą. Dar po metų pradėti gaminti ultratrumpųjų bangų blokai (UTB) televizoriams ir radijo imtuvai „Majak“ (pastarųjų pagaminta vos pusantro tūkstančio³⁶). 1958 m. pavasarį užmezgus ryšius su Minsko BKP³⁷ 50-mečio radijo gamykla gauti pirmieji brėžiniai mažagabaričiam

³³ Interviu su J. Mykolaičiu, 2014 m. kovo 31 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

³⁴ A. Čaplikas, G. Stanišauskas, EBSW devyniais čiuptuvais išsiurbė Kauno pramonę, *Kauno diena*, 2004 m. gegužės 6 d., p. 1, 7. Prieiga per internetą: <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/ebsw-devyniais-ciuptuvais-issirbe-kauno-pramone-18817>> [žiūrėta 2014 02 06].

³⁵ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. vasario 16 d., nr. 7 (32), p. 2.

³⁶ R. Kauza, Iš gamyklos istorijos, *Banga*, 1968 m. balandžio 5 d., nr. 14 (39), p. 2.

³⁷ Baltarusijos komunistų partijos.

automatui. Kolegos iš Minsko daug padėjo Kauno radijo gamykloje besiku-
rantiems štampos ir plastmasių cechams³⁸.

Siekiant pradėti savarankišką veiklą ir kurti savo gaminius, gerinti jų tech-
ninį lygį, 1959 m. lapkričio 20 d. įsakymu prie Kauno radijo gamyklos buvo
įsteigtas Specialus (1970 m. pervadintas į Eksperimentinį) konstravimo biuras,
kuris 1987 m. liepos 23 d. reorganizuotas į Televizijos priemonių mokslinio
tyrimo institutą, o 1991 m. balandžio 15 d. į Valstybinį televizijos priemonių
mokslinio tyrimo institutą, vadovaujamą A. Kepežinsko³⁹. Iš pradžių biuro
branduolį sudarė saujelė jaunų specialistų iš tuo metu gamykloje veikusių inži-
nerinių tarnybų. Apie juos bürėsi nauji darbuotojai, daugiausia Kauno poli-
technikos instituto (dabar – Kauno technologijos universiteto) studentai⁴⁰.
Tokių būdu atsiriboję nuo kasdienės gamybos techninės priežiūros Specialaus
konstravimo biuro inžinieriai galėjo sutelkti jėgas ir kurti gaminius pagal gamy-
klos poreikius ir galimybes.

Tad jau nuo 7-ojo deš. pradžios Kauno radijo gamykla gamino savo konstru-
kcijos televizijos kanalų selektorius. Pastarųjų gamyba per visą įmonės gyva-
vimo laikotarpį sudarė didžiausią dalį (iki 80 proc.) gamybos apimčių⁴¹. Pasak
J. Mykolaičio, būtent nuo 7-ojo deš. Sovietų Sąjungoje niekas nekonstravo
televizijos kanalų perjungiklių (selektorių): kiti aštuoniolika kanalų perjung-
klių gamintojų (stambiausi Novgorode, Gorkyje) dirbo pagal Kauno radijo
gamyklos sukurtą modelį ir parengtą dokumentaciją⁴².

Pagal pagamintą produkciją galima išskirti du Kauno radijo gamyklos veik-
los laikotarpius. Iki 8-ojo deš. pradžios gaminti įvairūs radijo komponentai,
konstruoti radijo imtuvai ir magnetolos, metrinio ir decimetrinio diapazonų
kanalų ir visabangių televizinių kanalų selektoriai. 1958 m. nuo gamyklos kon-
vejerio nuriedėjo pirmoji lietuviška radiola „Daina“. Tai buvo antros klasės
radijo imtuvas, sukomplektuotas su elektroniniu patefonu⁴³. Dar vėliau pasaulį

³⁸ A. Šaukėnaitė, Gimusi pokario metais. Birželio 19-ąją mūsų gamyklai sukako 16 metų, *Banga*, 1972 m. birželio 23 d., nr. 26 (258), p. 1.

³⁹ Valstybinio televizijos priemonių mokslinio tyrimo instituto įstatai, 1991 m. balan-
džio 15 d., *KMM*, P–8835, l. 1–3; Kauno radijo gamyklos technologinės tarnybos
(1956–1966) ir vyr. technologo skyriaus (1964–1996) istorija. Užrašė Danutė
Andrikonytė-Bumbulienė, 2014 m. rugsėjis, *KMM*, P–9109, l. 1 a.p.

⁴⁰ L. Borisevičius, Pradėjus trečiąjį dešimtmetį, *Banga*, 1979 m. lapkričio 30 d.,
nr. 45–46 (625), p. 1.

⁴¹ *Каунасский радиозавод = Kaunas Radio Factory [i.e. factory]: мы и наши изделия*, Кал-
нинград, 1982, *KMM*, P–8839, l. 21.

⁴² Interviu su J. Mykolaičiu, 2014 m. gegužės 29. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio
autorės archyve.

⁴³ Ši radiola buvo sukonstruota ir įdiegta į gamybą dar iki oficialaus Eksperimentinio
konstravimo biuro įkūrimo. Jos modelį sukūrė centrinės radijo gamyklos laboratorija
ir vyriausiojo konstruktoriaus skyriaus darbuotojai (H. Svolkinas, A. Žilius, A. Pukas,
R. Giedraitis ir V. Gražulis). A. Čegys, Nuo magnetolų – prie televizorių, *Banga*,
1984 m. lapkričio 30 d., nr. 45–46 (883–884), p. 2.

išvydo jos modernesnės „sesės“ – magnetolos „Neringa“ (1959 m.)⁴⁴, „Vaiva“ (1962 m.)⁴⁵, „Minija“ (1963 m.)⁴⁶, „Nida“ (1973 m. eksperimentinė versija)⁴⁷. Gaminant magnetolas jų futliarai projektuoti drauge su Kauno dailės kombinato architektais, o magnetola „Minija-4“ (1966 m.) buvo įtraukta į jubiliejinėms dovanoms skirtų gražiausių radijo imtuvų modelių šešetuką⁴⁸. 1973 m. buvo pagaminta vienietinė radiola-magnetola „Lietuva“, kuri masinei gamybai nebuvo patvirtinta.

Antrajame etape, maždaug nuo 1970-ųjų, Kauno radijo gamykla visas jėgas skyrė mažagabaričiams nešiojamiesiems nespalvoto ir spalvoto vaizdo televizoriams „Šilelis“ kurti. Norėdama turėti savo veidą Kauno radijo gamykla siekė sukurti ir pristatyti rinkai kokybišką ir išskirtinį produktą. Pasak J. Mykolaičio, tai padaryti radijo imtuvų srityje buvo nerealu, kadangi kaimyninėse valstybėse dirbo ilgametę patirtį turintys ir daug daugiau gaminantys konkurentai (Latvijoje, Rygoje – VEF⁴⁹ ir RRR⁵⁰, Estijoje, Taline – Punane RET⁵¹)⁵². Pasirinkimo kryptį padiktavo gamykloje veikiantis Specialaus konstravimo biuras. Pasak R. Proškino: „Televizorius „Šilelis“ – tai buvo kaip gelbėjimosi ratas radijo gamyklai, kadangi gamindamas tokius selektorius niekur neišgarsėsi. <...> Pas mus buvo gana stiprus Eksperimentinio konstravimo biuras, toks Liudas Borisevičius vadovavo. Jų pasiūlymu buvo pradėta galvoti, jog tam, kad mes išeitumėm į plačius vandenis, reikia gaminti televizorių. Bet tokius, kokius gamino rusai, mums gaminti neapsimokėjo. Buvo nuspręsta gaminti mažus aparatus. Kadangi mes gaminom mažus selektorius, buvom labiausiai įvaldę mažų gabaritų elektronikos technikos gamybą, arčiausiai dūšios buvo toks mažas aparatas. Ir mes iš tikrųjų pagaminom „Šilelį“, kuris buvo Tarybų Sąjungoje tikrai geriausias.“⁵³

⁴⁴ Magnetola „Neringa“ – antros klasės septynių lempų superheteroidinis imtuvas, sukomplektuotas viename futliare su magnetofoniniu bloku „Elfa-17“.

⁴⁵ Tai pirmoji Eksperimentinio konstravimo biure sukonstruota magnetola. Joje pirmąkart iš visų Radijo gamyklos gamintų gaminių panaudotas spausdintų plokščių montavimas.

⁴⁶ „Minija“ – pirmos klasės magnetola. Vėliau sukonstruotos ir gamintos šios serijos magnetolos „Minija-2“ (1964 m.), „Minija-3“ (1965 m.), „Minija-4“ (1966 m.) ir „Minija-5“ (1969 m.). Pastaroji 1970 m. buvo pristatyta pasaulinėje mugėje Osakoje (Japonija), kur buvo gerai įvertinta.

⁴⁷ A. Žilius, Patvirtintos naujos tranzistorinės magnetolos, *Banga*, 1969 m. balandžio 4 d., nr. 14 (89), p. 1; A. Ališauskas, Gegužės 7-oji – Radijo diena, *Banga*, 1971 m. gegužės 7 d., nr. 19 (198), p. 1; V. Vizbanas, Nuo „Dainos“ iki „Minijos“, *Banga*, 1971 m. rugpjūčio 27 d., nr. 35 (214), p. 1; Paskutinės „Minijos“ dienos, *Banga*, 1973 m. birželio 1 d., nr. 21 (306), p. 1.

⁴⁸ R. Giedraitis, Išleidžiant jubiliejinę „Miniją“, *Banga*, 1967 m. rugsėjo 29 d., nr. 12, p. 1.

⁴⁹ VEF – latv. k. *Valsts elektrotehniskā fabrika*, liet. Valstybinis elektrotechnikos fabrikas.

⁵⁰ RRR – latv. k. *Rīgas Radio Rūpnīca*, liet. Rygos radijo gamykla.

⁵¹ RET – est. k. *Raadio-Elektroonika Tehas*, liet. Radioelektronikos gamykla.

⁵² Interviu su J. Mykolaičiu, 2014 m. kovo 31 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

⁵³ Interviu su R. Proškiniu, 2014 m. gegužės 30 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

Idėja kurti aukštos kokybės mažagabaričius televizorius, kurių rinkoje praktiškai nebuvo, pasiteisino. Ilgametis gamyklos inžinierius-konstruktorius J. Mykolaitis teigė, jog neužteko to, kad televizorius būtų buvęs tik mažų gabaritų; žymiai svarbiau buvo televizoriaus jautrumas, t. y. gebėjimas kokybiškai priimti silpniausius TV signalus (šiandien tai vadintume „net ne ryšio zonoje“). Tai padaryti leido specialiai tam sukonstruoti mažagabaričiai kanalų selektoriai KS-M-20 ir KS-D-20 bei unikalūs tarpinių dažnių stiprintuvai. Dėl šios priežasties konstruojant maketai buvo daugybę kartų bandomi ekstramaliomis sąlygomis: automobiliuose, miško daubose, įkalnėse ir pan.⁵⁴

Norint pabrėžti poilsį, išvykas į gamtą, kur drauge galima pasiimti ir televizorių, nuspręsta šį gaminį pavadinti „Šileliu“. 1972 m. kovo 31 d. Maskvoje, Visasąjunginių pavyzdžių paviljone, ekspertų taryba patvirtino serijinę nešiojamojo juodai balto vaizdo televizoriaus „Šilelis-401D“ gamybą⁵⁵. Pirmasis „Šilelis“ dienos šviesą išvydo 1973 m. Jo vartotojai bene labiausiai džiaugėsi tuo, jog per „Šilelį“ didelėje Lietuvos teritorijos dalyje buvo galima matyti Lenkijos TV laidas, kartais net ir Švedijos, kurias per stacionarius televizorius galėjai žiūrėti tik su galingomis išorinėmis antenomis. Veikiausiai tai buvo pagrindinė šio mažiuko vos 16 cm įstrižainę turinčio televizoriaus populiarumo paslaptis. Rinkoje pasirodžiusiais „Šileliais“ džiaugėsi ir kaimyninėse šalyse gyvenantys, o gamyklos savaitraštis *Banga* noriai spausdino pagiriamuosius žodžius šiam mažutėliui aparatui: „Neseniai prekyboje pasirodė televizorius „Šilelis-401“. Aš ir mano draugai įsigijome jį. Labai ačiū Jums už tokią naujienėlę, o dar didesnis ačiū už vykusią konstrukciją ir gerą kokybę. Su televizoriumi jau pabuvojome ne viename turistiniame žygyje, žvejyboje ir darbe. Jis visur patogus, gražus, o svarbiausia – yra patikimas eksploatacijos metu ir prieinama kaina. Tuo jie, suprantama, ir patys sau padaro reklamą, nes prekybos darbuotojų tarpe jau spėjo pagarsėti tuo, kad nė vienas iš partijos televizorių nebuvo rastas su kokiais nors defektais. Ir ne veltui lentynose jie neužsilaiko, o tuo pačiu sunku įsigyti. Artimiausiu metu aš su savo draugais norime išbandyti televizoriaus veikimą šachtoje, apie 400–600 m po žeme, pasinaudodami signalais, perduodamais telefono laidais ir iš žemės paviršiaus. Jeigu šie bandymai mums pavyks, mes būtinai pranešime Jums jų rezultatus. Galbūt šie duomenys bus įdomūs Jūsų specialistams. V. Carenko, Ukraina, Krivoj Rogo miestas.“⁵⁶

1976 m. gamyklos konstruktoriai sukūrė naują televizoriaus modelį „Šilelis-403 D“. Šis televizorius nuo pirmtakų išsiskyrė savo išore, dideliu valdymo komfortabilumu ir aukštais vartotojiškais parametrais. Jo vartotojai

⁵⁴ Interviu su J. Mykolaičiu, 2014 m. kovo 31 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

⁵⁵ R. Giedraitis, Kelialapis serijinei gamybai gautas! *Banga*, 1972 m. balandžio 7 d., nr. 15 (247), p. 1.

⁵⁶ „Šileliu“ esu patenkintas, *Banga*, 1974 m. vasario 22 d., nr. 8 (334), p. 2.

galėjo žiūrėti televizijos laidas važiuodami automobiliu, traukiniu ar plaukdami kateriu. Kartu su „Šileliu-403D“ buvo sukurtas naujas „Šilelio-401 D“ variantas – „Šilelis-482 D“. Pastarasis nuo savo pirmtako skyrėsi ne tik modernesne išore bei kitais vartotojiškais parametrais; jame buvo panaudotas elektroninis decimetrinių bangų kanalų selektorius ir pirmoji integrali schema garso tarpinio dažnumo stiprintuve⁵⁷.

Vystantis spalvoto vaizdo televizijai, 1976 m. buvo pradėti konstruoti pirmieji šio tipo nešiojamieji televizoriai. Reikšmingiausią įvertinimą – net 2 aukso medalius – 1976 m. Zagrebo ir Leipcigo parodose pelnė pirmoji „Šilelio 401D“ spalvota versija S-401D⁵⁸. Verta paminėti dar vieną svarbią šio apdovanojimo aplinkybę – lietuvių sukonstruotas televizorius nurungė pasaulyje pripažintus nešiojamosios aparatūros gamybos lyderius – japonų gamintojus „Sony“ ir „Hitachi“⁵⁹. 1977 m. pagamintas pirmasis Sovietų Sąjungoje unifikuotas nešiojamasis spalvoto vaizdo televizorius „Šilelis S-401“ – visų tolesnių spalvotų televizorių bazinis modelis⁶⁰. Šio televizoriaus konstrukcijos pagrindu buvo sukurtas ir komentatoriams skirtas spalvoto vaizdo įrenginys, pelnęs didelį pripažinimą 1980 m. Maskvoje vykusiose vasaros olimpinėse žaidynėse⁶¹.

„Šileliai“ buvo nuolat tobulinami, pradėti gaminti ir su dvigubai didesne įstrižaine. Korpusas buvo pagamintas toks, kad galėtų tilpti tarp žigulio priekinių sėdynių, priešais įsitaisiusius automobilio gale. Skardinį televizoriaus korpusą (dizainą kūrė Kauno dailės kombinato dailininkai) ilgainiui pakeitė plastmasinis, mažėjo televizoriaus svoris, tūris, suvartojamos energijos kiekis, valdymas tapo patogesnis – apie 1980-uosius kartu su pirmuoju spalvoto vaizdo televizoriumi „Šilelis 32TC-401“ atsirado pirmas nuotolinis laidinis pultelis „varlė“: įmontuotas jutiklis su bevieliu nuotoliniu perjungimu⁶². Už televizorių „Šilelis“ spalvinės gamos sukūrimą jo autoriai 1984 m. buvo apdovanoti LSSR valstybine premija mokslo ir technikos srityje, o dalis televizorių

⁵⁷ A. Čegys, Nuo magnetolų – prie televizorių, *Banga*, 1984 m. lapkričio 30 d., nr. 45–46 (883–884), p. 2.

⁵⁸ „Šileliui“ – Zagrebo mugės aukso medalis, *Banga*, 1976 m. lapkričio 5 d., nr. 44 (471), p. 1; VLÜPP medaliai – spalvotojo „Šilelio“ kūrėjams, *Banga*, 1979 m. kovo 30 d., nr. 12 (592), p. 1; R. Arkušauskas, Didėja „Šilelių“ šeima, *Banga*, 1979 m. rugsėjo 7 d., nr. 34 (614), p. 1.

⁵⁹ Interviu su J. Mykolaičiu, 2014 m. kovo 31 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

⁶⁰ R. Arkušauskas, Didėja „Šilelių“ šeima, *Banga*, 1979 m. rugsėjo 7 d., nr. 34 (614), p. 1.

⁶¹ P. Barevičius, Karštymetis, *Banga*, 1978 m. liepos 28 d., nr. 29 (559), p. 1; J. Rakauskienė, Svarbiausias savaitės įvykis. Interviu su gamyklos direktoriaus pavaduotoju gamybos reikalams Algirdu Buiviu, ten pat, p. 1; M. Barysas, Olimpinis „Šilelis“ neapvyelė! *Banga*, 1980 m. rugpjūčio 8 d., nr. 30 (660), p. 1.

⁶² J. Mykolaitis, Nauji gaminiai laukia savo eilės, *Banga*, 1979 m. lapkričio 30 d., nr. 45–46 (625), p. 3; Interviu su A. Kepežinsku ir V. Žeku, 2014 m. sausio 28 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

modelių vyriausiųjų konstruktorių – Visasąjunginės liaudies ūkio pasiekimų parodos aukso, sidabro ir bronzos medaliais⁶³.

Kauno radijo gamyklos produkcija buvo siunčiama į 18 SSRS televizorių gamyklų ir eksportuojama į 22 užsienio šalis (Austriją, Belgiją, Bulgariją, Čekoslovakiją, Daniją, Didžiąją Britaniją, Graikiją, Italiją, Ispaniją, Jugoslaviją, Jungtines Amerikos Valstijas, Kiprą, Korėjos Liaudies Demokratinę Respubliką, Lenkiją, Libiją, Olandiją, Panamą, Prancūziją, Suomiją, Šveicariją, Vengriją, Vokietijos Federacinę Respubliką)⁶⁴. Į užsienio šalis siunčiamų „Šilelių“ pavadinimai, prisitaikant prie tų šalių rinkos, įvairavo: „Secam“ (Prancūzija, Čekoslovakija), „Rimini“ (Italija), „Vega“ (Anglija), „Sears“ (JAV), nors būta ir bendrinio pavadinimo – „Schiljalis“⁶⁵. Tiesa, į eksportuojamus televizorius montuoti japoniškai kineskopai. Pasak „Šilelio“ krikštątevio ir kūrėjo inžinieriaus radiotechniko Antano Žiliaus, savo televizoriais kauniečiai sudarė didžiausią konkurenciją Maskvos „Rubino“ gamyklai, gaminusiai analogiškus televizorius „Junostj“: „Maskviečiai nuolat mums kaišiodavo pagalius į ratus. Jų televizorių ekranai buvo didesni, bet mūsų techninės charakteristikos geresnės. <...> Sąjunginę komisiją po Lietuvą lydėję kauniečiai atliko bandymus su „Šileliu“ ir „Junostj“. Lietuvos konkurentų gaminyje nustojo veikęs iš Kauno neprivaziavus Trakų“⁶⁶.

Pirmieji nešiojamieji Kauno radijo gamyklos televizoriai – nespalvoto vaizdo „Šileliai“ – kainavo 160 rublių (panašiai kaip vidutinis to meto mėnesio atlyginimas). Pagal garantiniame 1989-ųjų talone nurodytą sumą, spalvoto vaizdo televizorius „Šilelis“ tuomet galėjo kainuoti net 550 rublių⁶⁷. „Banga“ garsėjo ne tik „Šileliais“ – už geležinės uždangos buvo pripažinti ir mažų gabaritų selektoriai. Jau artėjant Nepriklausomybei, 1989-aisiais, buvo pasirašyta sutartis tiekti juos pasaulinei gigantei „Philips“. Greta savo įprastinės produkcijos Kauno radijo gamykla gamino medicininę televizijos aparatūrą ir jos komponentus⁶⁸,

⁶³ A. Čegys, Nuo magnetolų – prie televizorių, *Banga*, 1984 m. lapkričio 30 d., nr. 45–46 (883–884), p. 2.

⁶⁴ J. Rakauskienė, „Šilelis“ keliauja po pasaulį, *Banga*, 1973 m. lapkričio 23 d., nr. 44 (321), p. 1; B. Naglis, „Šilelis“ keliauja, *Banga*, 1976 m. sausio 23 d., nr. 3 (430), p. 2; L. Semionovas, „Šileliai“ parodose, *Banga*, 1983 m. lapkričio 4 d., nr. 42 (813), p. 1; A. Nikontas, „Šileliai“ tarptautinėse parodose, *Banga*, 1984 m. liepos 27 d., nr. 28 (848), p. 2; „Šileliai“ garsina gamyklą, *Banga*, 1986 m. birželio 20 d., nr. 23–24 (959–960), p. 2; „Šileliai“ – į tolimąsias šalis, *Banga*, 1987 m. rugpjūčio 7 d., nr. 29 (1015), p. 1.

⁶⁵ Interviu su A. Kepežinsku ir V. Žeku, 2014 m. sausio 28 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

⁶⁶ A. Kibirskienė, Sentimentai lietuviškam „Šileliui“, *Kauno diena*, 2008 m. rugpjūčio 16 d. Prieiga per internetą: <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/miestas/sentimentai-lietuviskam-sileliui-107881>> [žiūrėta 2014 02 06].

⁶⁷ Nešiojamo nespalvoto vaizdo televizoriaus „Šilelis16TB-403D“ garantinis talonas, 1989, *KMM*, P-7355, l. 28–29.

⁶⁸ *Каунасский радиозавод = Kaunas Radio Factory [i.e. factory]: мы и наши изделия*, Калининград, 1982, *KMM*, P-8839, l. 14–16; Televizijos kameros – „Banga“, *Banga*, 1989 m. lapkričio 3 d., nr. 42 (1129), p. 1; Tapome „Philipso“ partneriais, *Banga*, 1989 m. lapkričio 3 d., nr. 42 (1129), p. 1.

taip pat – plataus vartojimo prekes iš plastiko: rėmelius skaidrėms, plastikines dėžutes su ritėmis siūlams, kasečių talpyklas, virtuvinių rankšluosčių kabliukus.

Įdomi detalė – „Šilelį“ sukūrę konstruktoriai patys laisvalaikiu negalėjo juo pasidžiaugti. Kalbinti gamyklos darbuotojai pasakojo, jog „Šilelis“ dovanotas Antanui Sniečkui, vežtas dovanų į ministerijas, teiktas kaip prizas sportininkams, tačiau jiems patiems jis buvęs deficitine preke; vis dėlto ne vieno jų namuose šis televizorius stovėjo – tik ne iš parduotuvių lentynų, kuriose jis paprastai neužsigulėdavo, o pačių sukonstruoti iš detalių, kurios slapta buvo išneštos iš gamyklos...

Slaptieji gamybos užkulisiai

Kaip ir daugelis to meto pramonės įmonių, Kauno radijo gamykla vykdė Sovietų Sąjungos karinės pramonės užsakymus. Pastaroji veikla dėl savo slaptumo gamykloje ir už jos ribų yra apaugusi įvairiais gaudais. Atliekant tyrimą respondentai, ypač užėmę aukštesnes pareigas gamykloje, arba subtiliai stengdavosi išvengti nepatogios temos, arba puse lūpų kalbėdavo apie tai, kad net patys specialiuose gamyklos skyriuose dirbantieji nelabai žinojo, ką ir kam gamina. Nors buvo ir liudytojų, panorėjusių likti neįvardintais, teigusių, jog Kauno radijo gamykloje pagaminti karinės produkcijos komponentai – OTK blokai (rusų k. *Отдел технического контроля* – techninės patikros blokai) – buvo specialiais keleivinių lėktuvų reisais išgabunami iš Aleksote įsikūrusio aerodromo. Svarbu pažymėti, kad nors Aleksoto aerodromas oficialiai buvo žinomas kaip civilinio oro uosto buveinė, iš tiesų civilinei aviacijai teko kampsininkės dalia: čia viešpatavo karinė aviacija, turėjusi atskirą karinio dalinio numerį – 06922⁶⁹. Svarstymus slaptųjų karinės pramonės užsakymų vykdymo Kauno radijo gamykloje klausimu lemia ir keleto respondentų pasakojimai vaikstant po Draugystės gatvėje stovinčius buvusios gamyklos pastatus, atskleidžiant jų architektūrinius sprendimus bei galimybes turimą gamyklos pastatą karo atveju nesunkiai pritaikyti karinės technikos gamybai.

Istorikas Saulius Grybkauskas – veikiausiai vienintelis Lietuvos tyrinėtojas, rašęs mums rūpimu klausimu. Remdamasis gana fragmentiška KGB archyvine medžiaga, jis teigia, kad „nors susirašinėjime su respublikos ministerijomis ir žinybomis esama daug užuominų apie karinę produkciją gaminančias įmones, vadinamąsias „pašto dėžutes“, būtinybę užtikrinti jose produkcijos ir gamybos slaptumą, į Maskvą siunčiamuose dokumentuose ir raštuose buvo pripažįstama, kad ypač slaptų, karinę produkciją kuriančių ir gaminančių

⁶⁹ Plačiau apie tai žr. E. Raubickas, Kauno aerodromas, *Plieno sparnai*, 2006, nr. 8, p. 40–42.

karinio-pramoninio komplekso įmonių Lietuvoje nėra⁷⁰. Vis dėlto, žinant, jog respublikinio pavaldumo miestuose (išskyrus Vilnių) veikė KGB poskyriai ar grupės, pavaldžios KGB miestų skyrių vadovybei, „prižiūrimi“ LSSR KGB 3-ojo skyriaus⁷¹ (specialiai sukurtos kontržvalgybai pramonės įmonėse), kyla prieštarų minčių. Pirmoji, jog Sovietų Sąjungoje visoms jai priklausiusioms respublikoms buvo taikomas vienodas „ūkio administravimo ir priežiūros“ modelis, tad ši KGB struktūrinė dalis tarsi buvo savaime suprantama. Šią mintį palaiko ir S. Grybkauskas. Jo teigimu, Lietuvoje vadinamąjį „pašto dėžutės kodą“⁷² turėjo daugelis respublikos sunkiosios pramonės įmonių, nors buvo ir tokių, kurios karinės pramonės ministerijoms nepriklausė. Esą daugelis iš jų buvo koduotos tik dėl priklausomybės devyneto SSRS karinio-pramoninio komplekso ministerijų sistemai, nors karinės produkcijos ir negamino. Tokią išvadą istorikas daro remdamasis KGB pateiktais jų aprašais.

S. Grybkauskas pažymi, jog KGB pateiktuose įmonių aprašuose nurodyta Kauno radijo gamykla taip pat turėjo pašto dėžutės numerį – P-6856. Tačiau esą ji nepriklausė tikrųjų įmonių, gaminusių įrangą SSRS karinės pramonės ar KGB poreikiams, sąrašui. Pastarajam priklausė tik Kauno radijo matavimo technikos (kitur rašoma – prietaisų) mokslinis tyrimo institutas (pašto dėžutės numeris B-8574), tačiau ir jis priklausė atvirųjų įmonių, turinčių uždarytų padalinių statusą, grupei⁷³. Minėtame institute slaptos, pasak istoriko, buvo tik 3-ojo skyriaus 31-oji ir 32-oji laboratorijos, kuriose kariškiams gamintas komponentas „Rusalka“⁷⁴. Daugiau žinių apie šiame institute konstruotą produkciją karinėms reikmėms savo prisiminimuose pateikė ilgametis instituto direktorius (1960–1989 m.) Kazys Rekešius⁷⁵. Pastarasis mini mokslininkų iš tuomečio Kauno politechnikos instituto bendradarbiavimo su Kauno radijo matavimo technikos institutu atvejus ir griežtą partinę kontrolę. Šaltiniai liudija, jog KPI buvo ne vienintelis partneris. Bendradarbiaujant su Vilniaus universiteto Fizikos fakultetui priklausiusia Pუსlaidininkų fizikos katedra 1983 m. gimė bendras mokslinis gamybinis susivienijimas „Mikroelektronika“ (vadovas prof. A. Sakalas)⁷⁶. Ši katedra taip pat įsitraukė į Lietuvos mokslinio gamybinio susivienijimo „Elektronika“ veiklą (1981 m.)⁷⁷. Taikomuosius darbus rėmė Elektronikos ministerijos Mokslo ir technikos komitetas, SSRS Mokslų akademija,

⁷⁰ S. Grybkauskas, KGB veikla sovietinės pramonės įmonėse..., p. 97.

⁷¹ Nuo 1982 m. šio skyriaus darbus perėmė naujai įkurtas KGB 6-asis skyrius.

⁷² Įmonės pavadinimas buvo neskelbiamas, naudotas tik pašto dėžutės kodas.

⁷³ S. Grybkauskas, KGB veikla sovietinės pramonės įmonėse..., p. 97–98.

⁷⁴ Ten pat, p. 98.

⁷⁵ K. Rekevičius, *RMT MTL*..

⁷⁶ G. Tamulaitis, Pუსlaidininkų fizikos katedros istorija. Prieiga internete: <<http://www.pfk.ff.vu.lt/apie-katedra/istorija/>> [žiūrėta 2015 10 07].

⁷⁷ Ten pat.

glaudžiai bendradarbiauta su garsiais SSRS mokslo centrais: GIREDMET, FIAN, Charkovo Monokristalų MTI⁷⁸.

Žinant šias aplinkybes kyla mintis, prieštaraujanti S. Grybkausko išsakytajai. Manytume, jog fragmentiška LYA KGB dokumentų skyriuje saugoma informacija negali būti rimtu pagrindu teiginiui, jog Kauno radijo gamykla nepriklausė tikrųjų įmonių, gaminusių įrangą SSRS karinės pramonės ar KGB poreikiams, sąrašui. Diskutuotinas atrodo ir minėto istoriko iškeltas argumentas, kad „nedidelį uždaryjū įmonių skaičių bei neaukštą jų slaptumo statusą lėmė ne tik LTSR nomenklatūros orientacija į tradicinės pramonės plėtrą, bet ir Lietuvos geografinė padėtis“. Iš tiesų SSRS Vakaruose esantys kariniai objektai buvo NATO šalių žvalgybos taikiklyje. Sutiktume su mintimi, jog maskavimasis „pašto dėžutėmis“ galėjo būti efektyvi dezinformacijos priemonė užsienio žvalgyboms, bandant sužinoti apie tikrąją produkciją. Tačiau gamyklos siekis gauti respublikos valdžios leidimą plėsti gamybines patalpas ar paspartinti jų statybą ir dėl to sąjunginių ministerijų ir įmonių raštuose dažnai primenama įmonės produkcijos reikšmė KGB ar Gynybos ministerijai kelia abejonių. Svarstyтина, ar ši maskuotė iš tiesų buvo tokia nekalta, kaip kad S. Grybkauskas teigia. Apskritai, ginkluotųjų pajėgų dalinių koncentracija Kaune buvo žymiai didesnė nei Vilniuje. Tad Kauno radijo gamykloje gaminta „oficiali“ produkcija – televizorių kanalų perjungikliai (selektoriai). Televizoriai „Šileliai“ išties galėjo būti puikia priemone Vakarų žvalgybinėms institucijoms klaidinti, juolab, kad Kauno radijo gamykloje aukštas pareigas ėję respondentai tikino, jog didžiulio pelno iš „Šilelių“ gamykla neturėjo. Šią mintį sustiprina net ir pavienės S. Grybkausko aptiktos KGB operatyvinio stebėjimo bylos, pavyzdžiui, iš Kanados grįžusio Kauno radijo gamyklos darbuotojo byla „Radist“⁷⁹.

Gamykla – „antrieji namai“?

Pagal sovietinę ideologiją gamykla buvo prilyginama antriesiems namams, o joje dirbantieji – išplėstinei (didžiai) šeimai. Gamykla buvo mikropasaulis, kurį nuo išorinio pasaulio (miesto) skyrė gamyklos tvora. Tad pagal valdžios indoktrinuojamą „antrųjų namų“ stereotipą gamykla privalėjo būti ryškia kolektyvizmo mokykla⁸⁰. Kauno radijo gamykla šiuo atveju nebuvo išimtis. Pagrindinis vaidmuo gamykloje atiteko cecho viršininkams, atsakingiems už „politinį auklėjamąjį kolektyvo darbą“. Pasak ilgamečio Kauno radijo gamyklos 9-ojo cecho viršininko R. Proškino,

⁷⁸ Ten pat.

⁷⁹ S. Grybkauskas, KGB veikla sovietinės pramonės įmonėse..., p. 101.

⁸⁰ S. Grybkauskas, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje...*, p. 297.

„cecho viršininkas buvo ir mama, ir tėtė, ir valdžia“. Jis ne tik prižiūrėjo gamybos procesą, bet ir rūpinosi cecho darbuotojų profesiniais interesais, darbuotojų įtraukimu į visuomenines organizacijas, jų nario mokesčių rinkimu, buvo atsakingas už laikraščių ir žurnalų platinimą, kelialapių į gamyklos sanatoriją ar poilsivietę gavimą, rūpinosi vaikų dovanomis naujametėje „eglutėje“, cecho darbuotojų saviveikliniais pasirodymais tarpcechinėse varžytuvėse ir t. t.⁸¹ Dažnai cecho viršininkui talkindavo atskirų sporto ar meno šakų kuratoriai, kurie jam atvesdavo „reikiamus“ žmones. Prie darbuotojų visapusiškos integracijos į darbo kolektyvą prisidėdavo ir gamykloje veikusios organizacijos: Jaunųjų specialistų taryba, Moterų taryba, profesinė sąjunga, pirminė partinė organizacija ir kt.⁸²

Nuo pat pirmųjų gamyklos gyvavimo metų vyko ne tik intensyvūs gamybiniai procesai, bet ir aktyvus kultūrinis darbuotojų gyvenimas: veikė mišrus choras „Banga“ (įsikūrė 1957 m.⁸³), vokalinis moterų ansamblis, estradinis orkestras (įkurtas 1958 m. mechaninio cecho vadovo Juozo Matusevičiaus⁸⁴), dramos būrelis, tautinių šokių ansamblis „Žilvitis“⁸⁵. Visos šios veiklos išaugo iš tarpcechinio meno saviveiklos apžiūrų ir ilgainiui buvo žinomos ne tik gamykloje, bet ir už jos ribų: gamyklos meno kolektyvai su pasirodymais keliaudavo ne tik po Lietuvą, bet ir po kaimynines šalis.

Nuo 1963 m. gamykloje veikė literatų būrelis, atsakingas už cechų sienlaikraščių parengimą, scenarijų agitmeninėms brigadoms rašymą, agitacinį leidinuką *Komjaunimo prožektorius* ir kt.⁸⁶ Pasak A. Staškevičiaus, gamyklos literatų būrelis buvo toks stiprus, jog erdvės saviraiškai gamyklos viduje nepakako. Jų kūrybai net buvo skiriamas visas *Kauno tiesos* kūrybinės savaitės puslapis. Taip pat rašyta į *Vakarines naujienas*, *Švyturį*, *Tarybinę moterį*, bendradarbiauta su Lietuvos rašytojų sąjungos Kauno skyriaus pirmininke Veronika Ruminavičiūte, vadovavusia radijo gamyklos dramos būreliui⁸⁷. Literatų kūryba

⁸¹ Interviu su R. Proškinu, 2014 m. gegužės 30 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve.

⁸² Sklaidant minėtų organizacijų dokumentus teko aptikti ne vieną atvejį, kaip gamykla „auklėdavo“ nepavyzdinę motiną ar tėvą, sprendavo darbuotojų vaikų nepažangumo mokykloje, popamokinio užimtumo ir kt. klausimus.

⁸³ P. Pajarskas, Trys choro dešimtmečiai, *Banga*, 1987 m. gruodžio 11, nr. 47 (1033), p. 2.

⁸⁴ Š. Aušrulevičiūtė, Kolektyvo dešimtmetis, *Banga*, 1968 m. gegužės 10 d., nr. 18 (43), p. 2.

⁸⁵ S. Prekevičienė, Kada gyvenimas įdomus, *Banga*, 1974 m. sausio 5 d., nr. 1 (327), p. 1.

⁸⁶ Žodis suteikiamas gamyklos literatams, *Banga*, 1967 m. vasario 21, nr. 2, p. 2. Rašoma, kad literatai susibūrė 1964 m. birželio 6 d. „Literatai padeda leisti cechų sienlaikraščius, gamyklos ir cechų „Komjaunimo prožektorius“, o agitmeninė brigada su literatų paruoštu scenarijumi išėjo į II vietą respublikoje.“ Minimi asmenys: M. Uogintas, P. Zemkauskas, A. Radzevičienė, F. Jurevičienė.

⁸⁷ Interviu su A. Staškevičiumi, 2014 m. sausio 14 d. Įrašas saugomas asmeniniame straipsnio autorės archyve; Literatų žodis, *Banga*, 1971 m. birželio 11 d., nr. 24 (203), p. 2.

1 pav. P. Gruzdžiškio humoreska „Ne ta banga“, *Banga*, 1967 m. liepos 14 d., p. 2

spausdinta ir gamyklos savaitraštyje *Banga*⁸⁸. Čia greta gamyklos naujienų, privalomų sąjunginių partijos nutarimų spausdintas itin darbuotojų pamėgtas satyros skyrelis „Ne ta banga“, kurio vizitine kortele tapo P. Gruzdžiškio humoreska analogišku pavadinimu.

Pasak pirmosios leidinio redaktorės Aušros Šuopytės, savaitraštis *Banga* buvo įmonės vadovų pasididžiavimas: „Kai praėjusio amžiaus 7-ame dešimtmetyje Lietuvoje pasklido „epidemija“ kurti stambiose pramonės įmonėse, aukštosiose mokyklose „tikrus“ laikraščius, iliustruotus fotonuotraukomis, išspausdintus „tikrose“ spaustuovėse, pirmiausia šią naujovę įgyvendino Kauno radijo gamykla.“⁸⁹ Dviejų puslapių savaitraštis išeidavo penktadieniais nuo 1967 m. liepos mėn. ir ėjo iki gamyklos gyvavimo pabaigos. Aptariamu laikotarpiu jo tiražas svyravo nuo 3 000 (1967 m.) iki 1 500 (1994 m.) egzempliorių⁹⁰.

Bene labiausiai gamyklą išgarsino saviveiklinė kino studija „Banga“, kurią 1958 m. įkūrė dokumentinio kino pradininkas Steponas Uzdonas⁹¹, dirbęs gamyklos tiekimo skyriaus prekių žinovu. Gamyklos sutikimu kino studijai buvo leista naudotis buvusią sandėlio patalpa, esančia ant pagalbinio korpuso (Žemaičių g.) stogo, kur buvo įrengta projekcinė, montažinė ir garso įrašymo patalpa. Į darbus įsitraukus Antanui Abromaičiui, Rimantui Kauzai,

⁸⁸ Žodis suteikiamas gamyklos literatams, *Banga*, 1967 m. liepos 21 d., nr. 2, p. 2; A. Šuopytė, Žodis skaitytojui, *Banga*, 1967 m. liepos 14 d., nr. 1, p. 2; „Banga“ vakar, šiandien ir rytoj. *Banga*, 1968 m. liepos 12 d., nr. 27 (52), p. 1; A. Butnorius, 400. Keturi šimtai „Bangų“, *Banga*, 1975 m. birželio 20 d., nr. 23 (400), p. 2.

⁸⁹ A. Šuopytė, Kaip mes, „mailiai“, daugiataraziniuose „plaukiojome“..., 2010 m. vasario 26 d. Prieiga per internetą: <http://www.lzs.lt/lt/skyriai/kauno_skyrius/kurybos_artele_109/archive/kaip_mes_mailiai_daugiataraziniuose_plaukiojome....html> [žiūrėta 2014 02 06].

⁹⁰ *Banga, Žurnalistikos enciklopedija*, sud. G. Burneikienė, D. Dirvonaitė, J. V. Urbonas, Vilnius, 1997, p. 56.

⁹¹ A. Gudelis, Ne tik poetai garsina Anykščius, *Šilelis. Anykščių krašto laikraštis*, 2014 m. liepos 4 d. Prieiga per internetą: <<http://www.silelis.res.lt/?lang=lt&mID=1&cid=929>> [žiūrėta 2015 08 23].

Ramūnui Marcinkui, Juozui Sakalauskui ir Česlovui Norvaišai, 1959 m. vasarį buvo išleista pirmoji kino juosta „Žurnalas Nr. 1“, pasakojanti apie to meto svarbiausius gamyklos įvykius. Pasak R. Marcinkaus, darbuotojų entuziazmo nesustabdė nei tinkamų darbo sąlygų nebuvimas, nei elementariausios darbo technikos trūkumas: pirmieji filmavimo darbai buvo pradėti su skolinta 16 mm kamera, o nuosava 35 mm kamera įsigyta tik 1960-aisiais⁹².

Šalia „privalomų“ to laikotarpio filmų, atspindinčių socialistinę tikrovę, kino studijoje buvo rengti ir kitokio pobūdžio filmai. Pavyzdžiui, 1963 m. sukurtas trumpametražis vaidybinis filmas „Žemė“ (režisieriai: R. Kauza, Č. Norvaiša, operatorius A. Abromaitis, garso operatorius R. Marcinkus) sulaukė didelės sėkmės: 1964 m. Maskvoje šis filmas buvo įvertintas I laipsnio diplomu ir rodytas per centrinę televiziją, o 1967 m. I Pabaltijo respublikų mėgėjiškų kino filmų festivalyje pripažintas geriausiu vaidybinio filmu ir apdovanotas prizų ir diplomu. 1972 m. gegužės pabaigoje vykusiame respublikiniame mėgėjiškų saviveiklinių filmų festivalyje „bangiečiai“ skynė laurus su dviem filmais „Dviese ant parketo“ (autoriai: Č. Norvaiša, K. Bielinkis, R. Marcinkus) ir „Antena saloje“ (autoriai: A. Steponavičius, K. Bielinkis, R. Marcinkus)⁹³. Taip pat kino studiją išgarsino daugiaserijsinis spalvotas animacinis filmas lietuvių liaudies pasakos motyvais „Vilkas ir siuveljas“, kurį kūrė nuo 1962-ųjų gamykloje dirbęs Zigmas Tarakevičius. Pastarasis buvo pripažintas geriausiu animaciniu filmu I Pabaltijo festivalyje (1967 m.)⁹⁴.

Gamykloje dirbantys ir sportą mėgstantys taip pat neliko nuskriausti: 1965-aisiais įkurtame „Bangos“ sporto klube plėtotos įvairios sporto šakos: krepšinis, tinklinis, lengvoji atletika, rankinis, vandensvydis, futbolas, stalo ir lauko tenisas, boksas, šaudymas, vandens motociklų sportas, dailusis čiuožimas ir net sklandymas⁹⁵. Ilgamečio sporto trenerio Vinco Franckaičio duomenimis, gamyklos sporto klube buvo kultivuojamos net 23 sporto šakos, iš kurių septynios buvo techninės. Organizuotos žiemos ir vasaros tarpcechinės spartakiaidos, masiniai pavasario ir rudens krosai, kuriuose dalyvaudavo iki 8 tūkstančių dalyvių. Gamykliciai pirmieji Lietuvoje pradėjo „bulių kautynes“ su senais žiguliais, moskvičiais ant ledo. Apie 1980-uosius Broniaus Oškino išradimo pagrindu Kauno radijo gamyklos 6-ame ceche elektrikais dirbė sklandymo

⁹² R. Marcinkus, Pas kino studijos entuziastus apsilankius, *Banga*, 1971 m. liepos 23 d., nr. 30 (209), p. 2; Stengiamės nepasiduoti stagnacijai. Žurnalisto A. Tamaliūno pasikalbėjimas su gamyklos liaudies kino studijos „Banga“ meno vadovu L. Venckevičium, *Banga*, 1983 m. lapkričio 25 d., nr. 44 (815), p. 2.

⁹³ R. Šaknys, Saviveiklinių filmų festivalio aidai, *Banga*, 1972 m. birželio 9 d., nr. 24 (256), p. 1.

⁹⁴ Tik vienas dešimtmetis. Pokalbis su gamyklos saviveiklinės kino studijos pirmininko pavaduotoju R. Kauza. *Banga*, 1969 m. vasario 28 d., nr. 9 (84), p. 2.

⁹⁵ Sklandytuvu „Blanikas“ sklاندė jaunas gamyklos vyr. konstruktorius skyriaus montuotojas L. Šiupinys. Žr. J. Želvytė, Debesų keliais. Interviu su sporto meistru L. Šiupiniu, *Banga*, 1967 m. rugpjūčio 4 d., nr. 4, p. 2; V. Franckaitis. Sportinės pergalės – jubiliejui. „Bangos“ sporto klubui 25, *Banga*, 1988 m. spalio 14 d., nr. 40 (1076), p. 2.

entuziastai broliai Alfonsas ir Romualdas Liekiai sukūrė skraidymo treniruoklį. Gamykla turėjo ir nuosavą jūrinę jachtą. Aktyviai veikė ir automobilių ralio komanda, vadovaujama tuo metu gamykloje inžinieriumi dirbusio garsaus lenktynininko Stasio Brundzos.

Apibendrinimas

Radijo gamykla „Banga“ – viena stambiausių įmonių Kaune, veikusi 1956–1995 m. Iškūrusi viename seniausių miesto rajonų – Žaliakalnyje, dabartinės Paminklinės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios pastate. Dėl gamybos apimčių ji greitai netilpo ir greta bažnyčios pastatytuose naujuose gamyklos korpusuose. Tad, kaip ir daugelis pramoninių objektų, buvo perkelta į naujas erdvas patalpas, esančias pramoninėje Dainavos rajono dalyje Draugystės gatvėje, netoli dirbtinio pluošto gamyklos.

Sovietų valdžios sprendimu šiai gamyklai buvo patikėtas pagrindinės Sovietų Sąjungos televizijos kanalų perjungiklių gamyklos vaidmuo. Pagal gamintą produkciją galima išskirti du „Bangos“ veiklos laikotarpius. Pirmajame etape, iki XX a. 8 deš. pradžios, gaminti įvairūs radijo komponentai, konstruoti radijo imtuvai ir magnetolos, metrinio ir decimetrinio diapazono kanalų ir visabangių televizinių kanalų perjungikliai. Vėliau visas dėmesys skirtas mažagabaričiams nešiojamiems nespaltvoto ir spalvoto vaizdo televizoriams „Šilelis“ bei medicininei aparatūrai ir jos komponentams gaminti. Radijo gamykla taip pat gamino smulkias plataus vartojimo prekes iš plastiko.

Atskirai minėtina ir slapta, gandais apipinta gamybinė „Bangos“ veikla, susijusi su Sovietų Sąjungos karinės pramonės užsakymais. Deja, turimų šaltinių fragmentiškumas neleidžia atlikti nuodugnaus šios temos tyrimo, todėl remdamiesi pavienėmis detalėmis šį klausimą galime svarstyti tik hipotetiniame lygmenyje.

Iš esmės savo struktūra Kauno radijo gamykla nesiskyrė nuo kitų sovietmečiu veikusių pramonės įmonių. Tai buvo ne tik ekonominis, bet ir *homo sovieticus* kolektyvizmo institutas, už kurio vairo slypėjo cechų viršininkai bei įvairios gamykloje veikusios profesinės ir kt. organizacijos. Tad nuo pat pirmųjų gamyklos veiklos metų vyko ne tik intensyvūs gamybiniai procesai, bet ir aktyvus socialinis ir kultūrinis darbuotojų gyvenimas.

Literatūra

- K. ANTANAITIS, *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*, Kaunas, VDU leidykla, 1998.
Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija, vyr. red. A. ANUŠAUSKAS, Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.

- S. GRYBKASKAS, KGB veikla sovietinės Lietuvos pramonės įmonėse 1965–1985 m., *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (25), 2009.
- S. GRYBKASKAS, *Sovietinė nomenklatura ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
- J. KANČIENĖ, Prisikėlimo bažnyčia Žemaičių g. 31, *Kauno architektūra*, sud. A. JANKEVIČIENĖ, Vilnius, Moksas, 1991.
- K. MEŠKAUSKAS, M. MEŠKAUSKIENĖ, *Lietuvos pramonė socializmo laikotarpiu*, Vilnius, Mintis, 1980.
- K. MEŠKAUSKAS, *Lietuvos ūkis, 1940–1990*, Vilnius, Ekonomistas, 1994.
- R. MISIŪNAS, R. TAAGEPERA, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1980*, Vilnius, Mintis, 1992.
- E. RAUBICKAS, Kauno aerodromas, *Plieno sparnai*, nr. 8, 2006.
- V. TININIS, *Snieckus: 33 metai valdžioje. Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*, Vilnius, Karmina, 2000.
- V. TININIS, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, Enciklopedija, 1994.
- G. TAMULAITIS, Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto Puslaidininkių fizikos katedros istorija. Prieiga per internetą: <<http://www.pfk.ff.vu.lt/apie-katedra/istorija/>> [žiūrėta 2015 09 30].

Kristina VAITKEVIČIENĖ

THE PLACE WHERE THE TV SET
“ŠILELIS” WAS BORN AND GREW
UP. FRAGMENTS OF THE HISTORY
OF KAUNAS RADIO ENGINEERING
PLANT “BANGA”

Summary

The times when a portable TV set “Šilelis” (16 or 32 cm in diagonal) was the only window to the world is in the past. Even now, after more than four decades of manufacturing the first TV set “Šilelis”, these TV sets may look innovative not only because of the black, white, yellow, red or green colour but also because of their design. The product that received a prominent Lithuanian name was born in one of the largest plants in Kaunas, in the radio engineering plant “Banga” (“The Wave”). However, this plant is known not only for the beloved TV set “Šilelis”.

The article aims to systematize all available information about the radio engineering plant that was established in Kaunas, in Žaliakalnis area during the Soviet occupation. It also reconstructs the genesis of the factory from a historical perspective by identifying the main features of its development.

Using the term *plant*, the author of the article follows the attitude approved in the Lithuanian historiography. This term means that the Soviet plant was not just an economic institute. It was responsible both for production and maintenance of the Soviet indoctrination.

Keywords: radio engineering plant, Kaunas, Soviet times, “Banga”, TV set “Šilelis”.